

Лекція № 22

Тема: Перекази як види письмових робіт з розвитку зв'язного мовлення, методика їх проведення

Мета: розкрити особливості роботи над переказами у початковій школі; навчити складати плани-конспекти уроків та аналізувати їх; підбирати форми роботи на різних типах уроків розвитку зв'язного мовлення; виховувати творчий потенціал майбутнього вчителя, формувати у студентів здатність до самовдосконалення.

Ключові поняття: переказ, лексична помилка, види переказів, структура уроків зв'язного мовлення.

Методи: словесні, інтерактивні методи навчання .

План

1. Теоретичні відомості про переказ.
2. Переказ як ефективний засіб розвитку мовлення учнів .
3. Аналіз програм, підручників із досліджуваної проблеми.
4. Методика роботи над усним і письмовим переказами в початковій школі.
5. Прийоми навчання усним і письмовим переказам.

Література:

1. Бадер В. Розвиток мовлення школярів під час роботи над реченням // Початкова школа / В.Бадер.- 2000. –№8,- с. 41-44
2. Варзацька Л. Навчання української мови через розв'язання мовленнєвих завдань у початкових класах // УМІЛШ / Л.Варзацька.-2003, - №5. - С. 48-51
3. Вашуленко Н.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. / М.С.Вашуленко. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2018. – 400 с.
4. Вашуленко М.С. Українська мова та читання: підруч. для 2 класу закладів середньої освіти (у 2-х частинах) Ч.1. / М.С.Вашуленко, С.Г.Дубовик. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2019. – 144 с.
5. Дідук Г.І. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення відповідно до нових концепцій викладання рідної мови //Укр. мова і література в школі / Г.І.Дідук. - 2000. –№5. –С.24-28.
6. Ігнатенко Т.Творчі завдання на уроках розвитку мовлення // Початкова школа / Т.Ігнатенко. – 2006. – №2. – С. 17 – 20.
7. Коваль Г.П. Методика викладання української мови: Навчальний посібник / Г.П.Коваль, Н.І.Деркач, М.М. Наумчук. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.
8. Методика навчання української мови в початковій школі: навч.- метод. посіб. / за наук. ред. М. С. Вашуленка . – К.: Літера ЛТД, 2012. – 364 с. 28.
9. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під аг. ред.. Бібік Н.М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
10. . Українська мова: Енциклопедія. – К.: «Українська енциклопедія» ім.. М.П.Бажана, 2000. – 750 с.

1. Теоретичні відомості про переказ

Одним із поширених видів роботи, що сприяють розвитку мовлення й мислення є *переказ*.

Переказ – це відтворення змісту заслуханого або прочитаного тексту оповідання, поезії, твору чи будь-якої статті.

Переказ – основна вправа з розвитку зв'язного мовлення в основі якої лежить відтворення змісту висловлювання і складання тексту за готовим матеріалом.

Для того щоб перекази мали навчальний ефект і давали позитивні результати, треба знати їх різновиди, враховувати специфіку кожного з них. Спільними для всіх видів переказу є робота над готовим матеріалом, сприймання змісту і його відтворення. Проте перекази можуть відрізнятися і характером відтворюваного матеріалу, і способом сприймання та відтворення, і формою створюваного учнями висловлювання, і навчальною метою. Переказувати можна прочитаний текст, прослухану розповідь, зміст радіо- і телепередачі, кінокартини чи вистави.

Переказуючи тексти, учні можуть відчувати труднощі, виникають певні *проблеми*, а саме:

1. як чітко визначити місце і вчинки кожної дійової особи в сюжеті, не переплутавши їх?
2. як без граматичних помилок передати діалоги і полілоги, на які є багатими саме тексти цього типу?
3. що з діалогів залишити, а що перевести через авторське мовлення, «вписавши» його в сюжет?

Переказування прямо залежить від сприймання. Чим яскравіше, образніше сприймається текст, тим його легше переказати. Тому тексти інших двох типів мовлення – описів і роздумів – переказувати важче, ніж розповідні, бо вони одноманітніші – без сюжету й конкретних персонажів – важче запам'ятовуються. Проте учнів треба вчити й такі тексти переказувати, бо в мовній практиці дорослого життя питома вага їх зростатиме. У *підготовчій роботі* до переказу такого типу текстів особливе значення має членування його на частини (сегменти), виділення абзаців, змістових та образних доміант як опору для текстобудови, що мають «обростати» мовним матеріалом.

Найголовнішим показником визначення навчальної цінності переказу, є *повнота відтворення*. На цій основі розрізняють *перекази повні й вибіркові, вільні й близькі до тексту, репродуктивні й творчі*. За формою відтворення – усні й письмові. За мовним матеріалом – це перекази різних щодо типу мовлення текстів-розповідей, описів, роздумів, розповідей з елементами роздуму та опису; переказ змісту думи, пісні, казки, легенди, кінофільму, вистави тощо. За способом сприймання – перекази прослуханого, прочитаного, певною мірою і побаченого. За способом виконання – *колективні та індивідуальні*. За метою застосування – *навчальні та контрольні*.

Оскільки навчальні перекази допомагають виявити в учнів рівень володіння знаннями, уміннями і навичками аналізувати текст, розкривати внутрішні зв'язки й закономірності, що лежать в основі його змісту, а контрольні мають і навчальне значення, межа між ними до певної міри умовна.

Найпростішим видом переказу є так званий **вільний диктант**, який стоїть на межі між власне диктантами і докладними переказами. За характером вони бувають *близькі до тексту і творчі, стислі й поширені, вибірккові й повні, із заміною особи оповідача або від його імені, ускладнені додатковими завданнями або без цих ускладнень, навчальні й контрольні, перекази інформаційної дії*.

Характер переказу залежить від завдань, які ставляться перед учнями. Звичайно, переказ урізноманітнюється за рахунок тематики.

Змістом текстів можуть бути: багатство внутрішнього світу людини, щоденне життя і побут, гармонія людини і природи, рідний край, рідна мова, історичні події, явища природи, життя птахів, рослин, цікаві суспільні події, спостереження, розповіді про людей праці, видатних діячів науки, культури, майстрів слова тощо.

Наприклад:

- За функціональним типом мовлення – це можуть бути розповіді, описи, портрети, характеристики, роздуми, медитації.
- За стильовою приналежністю і стильовими ознаками: художні розповіді, науково-популярні виклади, публіцистичні нариси.
- За повнотою викладу: переказ докладний або стислий, мовою, близькою до тексту чи своїми словами, із зміненним початком або закінченням, за планом цілого тексту або одного якогось епізоду.
- Самостійне створення тексту – справа нелегка. Для цього учень повинен набути багатьох умінь. Найголовнішими з них є вміння осмислити висловлюваний зміст, вдало вибирати структурну схему викладу, граматично правильно оформляти думки.

Переказ дає змогу цілеспрямовано працювати над розвитком усіх цих умінь і, поступово посилюючи елементи самостійності й творчості, наближатися до вільного використання комунікативних умінь у реальних ситуаціях мовного спілкування.

З погляду психології мовлення переказ містить **три взаємопов'язані рівні:**

1. сприймання усного або письмового тексту, розуміння, запам'ятовування його;
2. відтворення змісту прочитаного або прослуханого тексту;
3. проведення змістово-композиційного й мовного аналізів тексту з урахуванням типологічної та стильової характеристики.

Ці рівні відповідають чотирьом видам мовленнєвої діяльності – **слуханню, говорінню, читанню та письму**.

За правильної організації роботи переказ навчає учнів цілеспрямовано сприймати, запам'ятовуючи не тільки зміст висловлювання, але і його мовну форму. Слухання як вид мовленнєвої діяльності спирається на чуттєву сторону (слухове сприйняття мовлення, внутрішнє промовляння, зіставлення – пізнавання), а з іншого боку – на логічне розуміння сприйнятого. Перевагу треба надавати логічному навчанню над механічним, тобто намагатися зрозуміти, про що йдеться в тексті, яку думку висловлює автор, які часткові питання (підтеми) входять до головної теми, а не запам'ятовувати текст сліпо

Варіативність підготовки до переказу поживає уроки, підвищує рівень мовленнєвого розвитку учнів. Автори навчального посібника «Методика викладання української мови» виділяють такі основні **вимоги до переказу**:

- У переказі повинно звучати живе мовлення учня, а не завчений зразок.
- Дитина повинна використовувати лексику, мовленнєві звороти й окремі синтаксичні конструкції зразка.
- У тексті, який складає учень, повинен зберігатися стиль зразка.
- Має бути дотримана послідовність оригіналу, причино-наслідкові залежності, передані всі основні факти і описи.
- У переказі повинні відображатися почуття дитини через виразність його мовлення.

У закладах загальної середньої освіти застосовують різні **види усних та письмових переказів**.

В основу їх класифікації вчені поклали чотири провідні ознаки:

- а) характер текстового матеріалу;
- б) спосіб передачі змісту;
- в) мету переказу;
- г) місце виконання.

За типом мовлення (характером текстового матеріалу) перекази можуть виступати у вигляді розповідей, описів, роздумів. Вони різняться між собою своїми навчально-виховними завданнями, а також методикою проведення. Тексти мають бути високохудожніми, що відображають моральні вчинки людей, красу природи, досягнення науки і техніки, культури. Вони мають бути цінними у виховному відношенні, розширювати пізнавальний досвід учнів, формувати їх світогляд. Тексти повинні бути доступними й цікавими дітям, мати нескладну композицію, з незначним числом дійових осіб, з добре зрозумілим змістом.

Перекази-розповіді – це перекази, в яких описано одну або кілька подій. Для розповідей характерна часова логічна послідовність викладу явищ. Діти без особливих труднощів засвоюють і відтворюють зміст оповідань.

Перекази-описи — це перекази, в яких викладено зовнішню характеристику одного чи кількох предметів. Між окремими частинами в описі наявні просторові зв'язки, які сприймаються і засвоюються учнями з більшими зусиллями, ніж часові.

Перекази-роздуми — це перекази міркувань щодо подій, явищ, предметів. Вони не тільки сприяють розвитку мови, а й дають учням можливість проявити самостійність, допомагають учителеві з'ясувати, що цікавить та хвилює учнів у тому чи іншому уривку, якими людськими якостями вони бажають оволодіти.

Залежно від того, як **опрацьовується учнями зміст і виклад тексту**, перекази бувають: **докладні (детальні), стислі, вибіркові, творчі, перекази-переклади**.

Докладні перекази ставлять своєю метою передавати зміст оповідання, уривка чи епізоду повністю (без пропуску окремих деталей), всі моменти, які можуть запам'ятати учні. послідовно (не порушуючи порядку дій) і правильно (точно називаючи імена, факти, окремі назви). Цей вид переказів привчає

учнів уважно слухати текст, намагатися запам'ятати деталі, назви, чітко уявити всі місця твору. Такий переказ збагачує мовлення учнів певними словами та зворотами, образними висловами, зміцнює пам'ять, виробляє навички послідовного викладу. У той же час детальні перекази змушують учнів механічно відтворювати текст, позбавляють їх творити, фантазувати, конструювати, тому для детальних переказів добирають оповідання або окремі епізоди з творів, які носять закінчений характер і варті наслідування.

Завдання *стислого переказу* – навчити учнів висловлювати свої думки та почуття стисло і чітко. Відомо, що передача основи твору, його сюжетного стержня вимагає значно більших зусиль, ніж детальна розповідь тексту – вміння глибоко осмислювати зміст твору, визначати найголовніше, найсуттєвіше, випускаючи малозначущі факти, події, другорядні епізоди. Перед початком роботи над переказом учитель попереджає учнів, що уривок треба переказувати стисло, а цього можна досягти, коли зупинитися лише на головному: деякі деталі узагальнити, діалоги передати у формі розповіді від третьої особи. Під час виконання такого переказу учні вдаються до аналізу, обмірковують, з'ясовують, що головне в тексті, а що другорядне. Така робота розвиває логічне мислення, прищеплює навички стислої виразної мови, виробляє вміння узагальнити матеріал.

Головна мета *вибіркового переказу* — навчити учнів відбирати з тексту найістотніше з того чи іншого питання. Це значно складніший вид роботи, ніж написання стислого переказу. *Стислий переказ* вимагає вміння стисло передати зміст твору, а *вибірковий* — лише те, що стосується певної особи, події тощо. Працюючи над таким видом переказу, спочатку учні колективно вибирають найголовніше. Після вступної бесіди висловлюються з приводу того, що слід вносити до переказу, а що залишити поза увагою. Коли учні натренуються виконувати в класі цей вид роботи, тоді можна давати подібні завдання для домашньої роботи.

Вибірковий переказ, як і інші види переказів – засіб розвитку мовлення учнів та формування комунікативних умінь, а саме:

- ✓ добирати з тексту матеріали на задану тему;
- ✓ визначати основну думку майбутнього висловлювання;
- ✓ систематизувати зібраний матеріал відповідно до основної думки;
- ✓ будувати висловлювання іншого типу в порівнянні з типом вихідного тексту;
- ✓ використовувати мовленнєві засоби вихідного тексту, а також підбирати свої слова і словосполучення для зв'язку відібраного матеріалу.

Це й визначає місце вибіркового переказу в системі навчання зв'язного мовлення. Серед різних видів переказів, що найближче стоять до творів і значно сприяють розвиткові розумової активності учнів, самостійності виконання завдань, свідомому підходові до розв'язання їх, провідне місце займають *творчі перекази* (тобто у текст вносяться певні зміни щодо вживання окремих граматичних форм, конструкцій та викладу змісту).

Найчастіше даються такі завдання:

1. Переказати текст, змінивши особу. Якщо в тексті розповідь ведеться від першої особи, пропонується передати її від третьої, ставлячи розповідачем одну з дійових осіб.

2. Написати переказ тексту, змінюючи послідовність передачі окремих епізодів (наприклад, поставити на початок найцікавіший епізод).
3. Поширити текст оповідання, доповнюючи початок і вводячи новий епізод, додаючи своє закінчення.
4. Замінити одні синтаксичні конструкції іншими. Якщо в тексті є пряма мова, пропонується написати переказ цього тексту з перетворенням прямої мови на непряму.
5. Замінити певні слова і словосполучення синонімічними.
6. Ввести в текст ті чи інші порівняння, метафори, епітети, прислів'я, крилаті вирази, цитати.
7. Змінити літературно-художню форму тексту.
8. Переказати зміст тексту, перенісши події в іншу епоху, відповідно змінивши розвиток сюжету, дійові особи.
9. Переказати оповідання з висловленням своїх міркувань, критичної оцінки до змальованого в тексті тощо.

Важливе значення має добір *текстів для переказів*. В останні роки досить великого поширення в практиці роботи вчителів набуло написання переказу за змістом кінофільму, мультфільму, телепередачі. Такий вид роботи є досить цікавим для дітей і в той же час корисним у виховному та освітньому значеннях. Подібні перекази доцільно писати через день-два після перегляду кінофільму (спектаклю). Це дає учням можливість зосередитись, пригадати зміст баченого. Перед учнями ставиться завдання описати не тільки те, що легко запам'яталось, але намагатися відновити в пам'яті окремі факти, епізоди, події тощо. Для цього вчителю необхідно самому попередньо переглянути фільм, врахувати, як розкривається основна ідея його, на що необхідно звернути увагу учнів. Після цього слід визначити мету і тему переказу. До перегляду кінофільму, не розкриваючи його змісту, учитель вказує тему, якщо необхідно, ідею, скеровує увагу учнів на позитивні моменти, тобто готує школярів до правильного сприймання змісту кінофільму.

За метою та методикою проведення перекази поділяються на *навчальні та контрольні*. Мета *навчальних* прищепити учням уміння виконувати той чи інший вид переказів, мета *контрольних* – перевірити, як учні оволоділи навичками письмового викладу прослуханого тексту.

У проведенні кожного уроку, залежно від виду переказу, є свої особливості. Для *навчальних переказів* характерні такі основні етапи: вступна бесіда; читання тексту; бесіда за змістом прочитаного та словниково-фразеологічна робота; робота над планом; усне переказування прочитаного; написання переказу в чорновому варіанті; переписування переказу начисто; перевірка робіт учителем; аналіз переказів.

Викладаючи зміст прослуханого тексту чи уривка, учні повинні добирати відповідні слова, звороти, повно і чітко передавати чужу думку. З метою попередження орфографічних та стилістичних помилок, виходячи із завдань навчального переказу, учитель визначає, якими довідниками та посібниками учні можуть користуватись. Для кращого написання переказу доцільно радити школярам писати свою роботу спочатку на чернетці. Це дає можливість переконатись, чи повно викладено зміст, чи не пропущено щось істотне, важливе для розуміння всього твору, уривка, чи наявний зв'язок між окремими частинами. Чернетка допомагає також з'ясувати, чи дотримано послідовності відповідно до складеного

плану у висловленні думок і подій. Коли переказ написано на чернетці та уважно перевірено, учні переписують текст начисто. Після уроків учитель перевіряє учнівські перекази і наступний урок присвячує аналізу та доопрацюванню учнями своїх переказів. Оскільки на проведення навчальних переказів відводиться два уроки, доцільно підготовчу роботу провести на одному уроці, щоб другий урок повністю залишився для оформлення переказу.

Методика проведення навчальних переказів значною мірою залежить від *ступеня підготовки учнів, вибору тексту та виду переказу*. Враховуючи, що вся підготовча робота під час виконання навчальних переказів ведеться колективно при активній допомозі вчителя, для написання їх беруться теми і тексти важчі, ніж для контрольних, які виконуються кожним учнем індивідуально.

Контрольні перекази, як правило, проводяться так: після невеличкої вступної бесіди читається текст переказу; пояснюються і виписуються на дошці нові і маловідомі слова; проводиться робота над планом; повторне читання тексту в цілому; написання учнями переказу .

Отже, **переказ як вид письмової роботи** – надійний засіб розвитку логічного мислення, піднесення грамотності учнів і необхідний етап, який повинні діти пройти, перш ніж приступити до написання творчої роботи.

2. Переказ як ефективний засіб розвитку мовлення учнів

Переказ як вид письмової роботи є ефективним засобом розвитку мислення, уваги, спостережливості учнів. Він дає змогу дітям поєднати здобуті знання і життєвий досвід, реалізувати творчі можливості. *Переказ розвиває в учнів логічне мислення, розширює словниковий запас, активізує його, сприяє закріпленню граматичних знань, синтаксичних конструкцій, правописних навичок, дає змогу розвивати усне й писемне мовлення* (адже кожній письмовій роботі передують усна підготовка). Передаючи зміст *близько до тексту, діти вчаться правильно висловлювати свої думки, додержуватись плану, виділяти основне*. Дуже важливо вдало дібрати текст переказу, а також методично правильно побудувати урок. Потрібно привчати школярів додержуватись логічної послідовності у викладі думок, забезпечувати зв'язність, доказовість, зрозумілість переказаного. Цінність переказу полягає в різноманітності його видів і форм. Треба подбати, щоб тексти для переказів були змістовними, різноманітними щодо тематичного спрямування і стильових особливостей, доступними і цікавими для дітей, взірцевими щодо мовного оформлення. Учні з особливим бажанням переказують тексти про життя дітей, героїчні вчинки видатних людей, школу, сім'ю, пам'ятні події, про тварин.

Виконанню переказу, як правило, передують **складання його плану**. І хоч робота над планом переказу для школяра не новина, бо він вчиться складати його, починаючи з *першого класу*, пускати її на самоплив аж ніяк не можна. Робота над планом сприяє розвитку зв'язного мовлення учнів, удосконалює їх мислення. План переказу привчає школярів викладати зміст послідовно, виділяти головне і суттєве, з'ясовувати логічні зв'язки між частинами тексту . Завдання вчителя – привчати дітей у процесі зв'язного викладу думок дотримуватися логіко-композиційної послідовності відповідно до плану. Без плану, хоч і найпростішого, робота з розвитку мовлення буде малоефективною. Зв'язне

мовлення у своїх формах потребує підготовки, яка полягає у попередньому продумуванні його змісту, чіткому його плануванню та відповідному словесному оформленню.

Детальні перекази ставлять за мету передавати зміст повністю (без пропуску окремих деталей), послідовно (не порушуючи порядку дій) і правильно (точно називаючи імена, факти, окремі назви). Цей вид переказів привчає учнів уважно слухати текст, запам'ятовувати деталі, назви. Виконуючи таку роботу учні набувають навичок аналізувати композицію твору, засвоюють нові й закріплюють вивчені слова, фразеологічні звороти, вчаться викладати свої думки чітко, зрозуміло.

Завдання стислого переказу – навчити учнів висловлювати свої думки та почуття стисло й водночас чітко. Відомо, що передати основну думку, сюжетний стрижень значно складніше, ніж докладно переказати текст. Стислі перекази вимагають від учнів уміння не тільки послідовно викласти прочитане, а й виокремити із змісту найголовніше, найістотніше. Для школярів це досить складно, тому вони потребують допомоги вчителя. Працюючи над таким переказом, учні аналізують, обмірковують, з'ясовують, що головне в тексті, а що другорядне. Така робота сприяє розвитку логічного мислення, прищеплює навички стислого виразного мовлення, формує вміння узагальнювати матеріал. Учні повинні знати, що вчитися стисло викладати зміст – не марна трата часу, а гостра життєва потреба. У народі здавна завжди високо ціниться той, хто вміє сказати коротко і ясно («Стисло та ясно – тому й прекрасно») і засуджується зайва, пуста балаканина, багатослів'я («Хто багато говорить, той нічого не доводить», «У багатослів'ї не без пустослів'я», «Він набалакає, що на вербі груші ростуть», «Меле язиком, неначе з гарячки», «Намолів сім мішків гречаної вовни», «Переливає з пустого в порожнє» та інше.

Основна мета **вибіркового переказу** навчити школярів виокремлювати з тексту найістотніше. Це складніший вид роботи порівняно з попереднім. Учні мають передати зміст твору не цілісно, а вибірково лише те, що стосується певної особи, події тощо. Працюючи над таким видом переказу, учні спочатку колективно вибирають потрібні фрагменти, а потім вирішують, що слід вносити до переказу, а що залишити поза увагою. Коли школярі навчаться виконувати таку роботу в класі, то подібні завдання можна давати додому.

Творчий переказ готує учнів до самостійного викладу змісту тексту. Він стимулює розвиток зв'язного мовлення школярів, допомагає їм глибше збагнути природу тексту, будить інтерес до словесної творчості, викликає позитивні емоції. Творчі перекази учень складає не тільки на уроці, але й вдома. Тоді він має більше часу на обдумування сюжету. Особливий творчий злет у школяра виникає тоді, коли він складає творчий переказ на близьку й зрозумілу йому тему, що відображає навколишні явища, події, життя школи, вчинки ровесників.

При **доборі текстів для переказів** необхідно дотримуватися принципу послідовного наростання труднощів. З цією метою варто вводити в роботу більш складний за змістом і мовним оформленням текстовий матеріал, збільшуючи в кожному класі його обсяг, ускладнюючи додатковими лексичними і граматичними завданнями.

3. Аналіз програм, підручників із досліджуваної проблеми

Програма передбачає набуття учнями елементарних знань про мовлення: усне і писемне, діалогічне й монологічне; про особливості висловлювань, зумовлені їх комунікативними завданнями, ситуацією спілкування. Однак основну увагу в навчанні слід приділяти розвитку вмінь здійснювати всі види мовленнєвої діяльності: слухання-розуміння (аудіювання), говоріння, читання, письмо.

У 1 класі формування всіх видів мовленнєвої діяльності здійснюється на уроках навчання грамоти, оскільки це інтегрований курс.

У 2-4 класі доцільніше аудіювання і читання організовувати на уроках літературного читання, а говоріння і письмо – на уроках української мови. Формування та розвиток навичок мовленнєвої діяльності передбачає роботу над побудовою діалогічних і монологічних висловлювань – усних і письмових. Мається на увазі переказ готових текстів і побудова своїх висловлювань на добре знайомі учням теми: на основі прочитаних чи прослуханих творів, переглянутих фільмів, розповідей родичів, знайомих про ті чи інші події, про випадки із повсякденного життя школярів тощо. Необхідно пропонувати учням складати усні і письмові висловлювання з безпосередньою комунікативною метою (запрошення, вітання, вибачення, оголошення). Ця робота виконується учнями самостійно або з опорою на різні допоміжні матеріали, пропоновані вчителем, – план, ключові словосполучення, речення, початок чи кінець майбутнього висловлювання, малюнок чи серія малюнків. Характер, кількість допоміжного матеріалу залежать від ступеня підготовленості школярів, від мети роботи.

Важливо, щоб в організації мовленнєвої діяльності учнів на уроках склалися такі ситуації, які спонукали б їх до говоріння. З цією метою використовуються **сюжетно-рольові ігри**, в яких умовно визначається місце дії (у класі, автобусі, парку, магазині), співрозмовник (товариш, молодший брат, мама, гість з іншого міста, села), мета висловлювання (про щось розповісти, повідомити, переконати, виправдатись тощо). У розвитку усного (діалогічного, монологічного) мовлення доцільно широко використовувати роботу в **парах і невеликих групах**, яка дає можливість висловитись більшості учнів класу. При цьому важливо прищеплювати школярам культуру спілкування, яка виявляється в доречному використанні формул мовленнєвого етикету, умінні уважно слухати співрозмовника, призупиняти своє мовлення, щоб дати можливість висловитись іншому, погоджувати власні репліки з тим, що сказав співрозмовник, в умінні сказати йому добре слово, висловити критичне зауваження в такій формі, щоб нікого не образити.

Розвиваючи писемне мовлення молодших школярів, учитель має заохочувати їх занотовувати свої думки, враження, писати про те, що їх справді хвилює. Важливим фактором є така організація роботи, за якої у того, хто робить записи, були б зацікавлені читачі або слухачі, готові обговорити написане (передусім його зміст, а не огріхи в побудові речень, правописі). При цьому необхідно заохочувати школярів удосконалювати, виправляти, переписувати свої роботи.

Важливе місце в системі роботи над розвитком мовленнєвої діяльності учнів відводиться урокам розвитку мовлення, які **рекомендується проводити не менше одного разу на два тижні**: у 2-4 класах – це окремий урок, а в 1 класі – фрагмент уроку протягом 15-20 хвилин.

Основна **мета цих уроків у 1 класі** – ознайомлення учнів із тематичними групами слів («Навчальне приладдя», «Явища природи», «Ввічливі слова») збагачення їхнього лексичного запасу словами – назвами предметів, ознак, дій; формування уміння будувати з вивченими словами словосполучення і речення, пов'язувати 2-3 речення зв'язну розповідь. **У першому класі** зв'язні висловлювання будуються усно. Важливо, щоб теми для них були цікавими дітям, торкалися подій з їхнього повсякденного життя. Уже з першого року навчання слід спонукати учнів до висловлювання власних думок, своїх оцінних суджень, висновків, порад тощо.

Уроки розвитку зв'язного мовлення в 2 класі присвячуються ознайомленню школярів із виражальними засобами мови: порівняннями, епітетами, метафорами (без уживання термінів). Учні повинні навчитися правильно їх розуміти і доречно вживати у своєму мовленні. У другокласників також формуються вміння редагувати деформовані речення і тексти, будувати розповіді, описи за малюнком і запитаннями, серією малюнків, даним початком, опорними словами тощо. Творчі роботи, як правило, виконуються усно. Однак, **починаючи з II семестру**, учням потрібно пропонувати самостійно записувати в зошити невеликі висловлювання (3-4 речення).

У 3 класі на всіх уроках розвитку зв'язного мовлення в учнів формуються вміння будувати письмові висловлювання. А саме: перекази текстів, власні зв'язні висловлювання з використанням певних допоміжних матеріалів – запитань, опорних слів, даного початку, плану тощо. Перед виконанням кожної письмової творчої роботи обов'язковим має бути *підготовчий етап уроку*. Він передбачає лексичну роботу (тлумачення значення окремих слів, добір синонімів, виражальних засобів мови, образних слів і словосполучень та ін.); складання плану майбутнього переказу чи твору; іншу підготовчу роботу (повторення правил пунктуації, правопису окремих слів, структури тексту тощо). У доборі *тематики текстів для переказів і учнівських творів* необхідно враховувати інтереси дітей, практичне спрямування та виховне значення текстів. Важливо навчити третьокласників письмово висловлювати своє ставлення до того, про що вони пишуть.

Робота на уроках розвитку мовлення в 4 класі передбачає формування в учнів умінь писати твори на основі своїх спостережень, вражень від екскурсії, з обґрунтуванням власної думки, аргументацією свого вибору, власною оцінкою героїв прочитаного тексту чи переглянутого фільму тощо. Значна частина уроків розвитку мовлення відводиться на формування умінь писати докладний переказ тексту, можливе також ознайомлення з іншими видами переказів: стислим, вибіркоким, творчим. Складання плану і написання творчої роботи кожний учень здійснює самостійно. Колективно клас працює лише на підготовчому етапі уроку. Індивідуальна допомога вчителя у вигляді консультації, додаткової інструкції, поради можлива окремим учням, які цього потребують.

Для роботи над переказами створено безліч посібників, які містять в собі тексти різних жанрів і типів. Наприклад:

1) **збірник текстів для переказу з української мови 1-4 клас (автор Кидисюк Н.П.)** створено відповідно до програми з української мови. Він містить тексти пізнавального характеру, твори та уривки з творів видатних письменників. Пропонований матеріал дає змогу організувати мовленнєву

діяльність школярів: усні та письмові перекази, аудіювання, усне висловлювання на задану тему. Збірник сприятиме інтелектуальному розвитку учнів, забезпечить позитивну мотивацію навчання.

2) *Збірник текстів для переказів 2-4 клас (автори Козуб О.В., Мельничайко О.І.).* У збірнику подано тексти для переказів з української мови для учнів 2-4 класів. Організувати роботу ефективно й методично правильно допоможуть запитання, словник і план переказу, наведені після текстів. Для вчителів початкових класів, студентів, батьків .

Відповідно до програми учні мають навчитися писати різні види переказів: докладні, детальні, усні й письмові, стислі, вибіркові, творчі, перекази-переклади, перекази за картинами, фільмами, виставами.

4. Методика роботи над усним і письмовим переказами у початковій школі

Робота над зв'язними усними і писемними висловлюваннями складає один з напрямів розвитку мовлення учнів. У повсякденному житті мовлення кожної людини звернене завжди до когось і з відповідною метою (проінформувати про щось, переконати в чомусь, вплинути на когось). При відсутності адресата мета спілкування губить свою суть. Це можна спостерігати на багатьох уроках, коли діти говорять і пишуть без відповідної цільової установки (окрім відповіді на оцінку). Навчити якогось виду діяльності – це значить сформулювати необхідні для її здійснення уміння. Вони й повинні скласти суттєву частину змісту навчання мовлення. При визначенні переліку необхідних для мовленнєвої діяльності умінь науковою основою може служити розроблена в психолінгвістиці *модель породження висловлювання*, відповідно до якої у мовленнєвому акті виділяються чотири фази :

- а) орієнтація в ситуації спілкування;
- б) планування висловлювання;
- в) реалізація спілкування;
- г) перевірка результатів сприйняття мовлення .

На першій фазі мовленнєвої діяльності визначається адресат спілкування, тобто встановлюються екстралінгвістичні фактори, що сприяють здійсненню спілкування. Тобто в чинну програму з мови разом з поняттями тема й основна думка висловлювання включені і такі поняття, як спілкування, мета спілкування і адресат мовлення.

Друга фаза – осмислення і передача на письмі загальної структури і плану висловлювання. На цій фазі проходить планування майбутнього висловлювання, що вимагає ознайомлення школярів з різними джерелами інформації і способами їх використання.

Третя фаза – реалізація плану висловлювання, складання власного висловлювання, уміле використання мовних засобів залежно від мети і ситуації спілкування.

На четвертій фазі в процесі аналізу зафіксованого на письмі висловлювання здійснюється перевірка результатів мовленнєвої діяльності. Організовуючи мовленнєву діяльність, необхідно мати на увазі, що в усному мовленні ця фаза збігається в часі з третьою, оскільки контроль за дієвістю висловлювання повинен проходити одночасно з його реалізацією .

У цьому полягає одна з особливостей усного мовлення, яка вимагає формування в учнів уміння слідувати під час висловлювання за реакцією слухачів, оцінювати її і виправляти своє мовлення. Для *успішного сприйняття мовлення на слух і при читанні учні повинні вміти:*

- орієнтуватися при слуханні й читанні в ситуації спілкування, тобто визначити свою мету у сприйнятті мовлення і наміри автора висловлювання;
- шляхом визначення теми прогнозувати загальний характер висловлювання, яке потрібно слухати або читати;
- скласти план, тези висловлювання, що сприймається на слух, або твору, що сприймається при читанні;
- аналізувати особливості змісту і мовного оформлення висловлювання, виявляти на цій основі загальне уявлення про його автора;
- перевіряти результати і якість сприйняття почутого чи прочитаного, запам'ятовуючи зміст і мовні особливості висловлювання.

Слухання і читання в школі – важливі шляхи засвоєння інформації, які є базою для формування в учнів умінь складати висловлювання в усній і писемній формі. Як стверджують психологи, при слуханні і читанні проходять такі основні процеси: розпізнавання мовних одиниць, їх осмислення і розуміння мовлення.

Реалізуючи роботу з розвитку мовлення, необхідно одночасно вчити дітей правильно слухати і читати, тобто сприймати інформацію. Цьому сприяють різноманітні тренувальні вправи. **Формувати уміння слухати можна за допомогою таких видів робіт:**

- з'ясування вчителем конкретного завдання і повторення його учнями;
- занотовування важливого повідомлення, а також усього того, що вчитель фіксує на дошці під час пояснення;
- складання плану почутого;
- відповіді (короткі чи детальні) на питання;
- перекази, інтерпретація почутого;
- конспектування, складання тез, переказ.

Виконання таких завдань вимагає від учнів вдумливого, глибокого читання тексту – його повного розуміння. Загальновідомо, що мовлення має дві форми: *усну й писемну*. Кожній з них притаманні певні особливості, які необхідно враховувати під час навчання української мови і «працювати над усним та писемним мовленням у нерозривному зв'язку, пам'ятаючи, що більш розвинене усне мовлення учня зумовлює вищий рівень писемного і, навпаки, розвинене писемне мовлення впливає на багатство усного». У будь-якому зв'язному мовленні вирішується комплекс завдань, що стосуються змісту, побудови і мовного оформлення висловлювання. Щоб розв'язати їх, необхідно вводити в навчальний процес такі види роботи, які б формували певні комунікативні уміння. Для цього можна використовувати:

- 1) аналіз текстів (усних і писемних, зразкових і деформованих);
- 2) складання структурних схем, плану, робочих матеріалів;

- 3) виконання завдань на основі створеної мовленнєвої ситуації;
- 4) обговорення перших варіантів усних і письмових висловлювань.

При цьому не слід забувати, що комунікативні уміння в процесі виконання різних видів робіт застосовуються не однаковою мірою. Так, *детальний переказ* передбачає відтворення учнями готового тексту, а *творчий переказ* – добір і введення у виклад елементів, яких не було в тексті. Переклад тексту вимагає лише добору мовних засобів, еквівалентних засобам іншої мови. Твір за сюжетною канвою дає готову композицію і частково зміст. А мовні засоби треба добирати самостійно.

У сукупності *всі уміння* використовуються лише при складанні зв'язних письмових висловлювань, наприклад, твору на вільну тему. Більшість названих видів робіт, що вводяться в навчання для формування комунікативних умінь, мають таку специфічну особливість: можуть бути одночасно і прийомом навчання (наприклад, складання плану), і способом діяльності при компонованні власного висловлювання. Уміння не абсолютні й не універсальні: уміння зв'язано викладати думки на відповідну тему – це уміння вищого порядку, а всі останні – акумулюючі. Вони видозмінюються залежно від типу, стилю мовлення і його жанрового різновиду. Так, уміння правильно використовувати мовні засоби для оформлення висловлювання типу опису відрізняється від уміння оформлювати роздум. Через те опора на знання мовленнєвознавчих відомостей з теорії розвитку мовлення є основою для формування всіх комунікативних умінь.

Робота з розвитку мовлення проводиться на основі глибокого засвоєння всіх програмових питань шкільного курсу мови. Система вправ з граматики, правопису, лексики й інших розділів передбачає аналіз усвідомлюваних мовних явищ у тексті і включення їх у зв'язні висловлювання. Для створення системи розвитку зв'язного мовлення особливу роль відіграють вправи, спрямовані на формування і вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок. **Основне завдання з розвитку зв'язного мовлення** – забезпечити засвоєння літературної норми. Такі вправи проводяться на всіх уроках української мови. Вони передбачають спостереження над мовними явищами, визначення їх у тексті, характеристику порівняння й зіставлення одних мовних явищ з іншими, аналіз тексту і доцільність використаних у ньому мовних одиниць, в їх співвіднесеності зі змістом і стилем висловлювання. Виходячи з цих завдань, О.Біляєв, М. Пентилюк та інші виділяють такі **види вправ з розвитку мовлення**:

- Спостереження й аналіз мовних одиниць у зв'язному тексті.
- Аналіз текстів різних типів і стилів мовлення.
- Стилiстичне експериментування (синонімічні заміни в тексті).
- Конструювання різних мовних одиниць (за моделями, схемами).
- Конструювання зв'язних висловлювань (творчі роботи).
- Редагування чужого і власного висловлювання (робота з чернеткою).

Особливої підготовки потребують уроки розвитку мовлення.

У роботі над формуванням умінь і навичок **усного переказування тексту** молодшими школярами ми виділили такі **основні етапи**:

- 1) **Вступна бесіда вчителя (постановка мети уроку)**. Головним у цій бесіді було викликати інтерес до роботи і бажання працювати над темою уроку, чітко окреслити завдання, які ставляться перед учнями;

2) Слухання тексту. Авторський текст, як правило, читав вчитель, інколи ми заздалегідь готували до читання учня. Крім цього, на перших порах навчання переказу ми роздавали учням надрукований текст. Це дало змогу не тільки чути його, а й бачити, що було важливо для подальшого мовного аналізу. Після розбору тексти поверталися вчителю.

3) Визначення теми і основної думки тексту (про що йдеться і що головне хотів сказати автор). Бажаючи щось переказати, учні поспішали, перескакували з одного сюжету на інший, через що їх переказ був мало зрозумілим. Прагнучи передати текст буквально, учні не могли виділити в тексті основну думку і донести це головне до слухача. Тому ми постійно намагалися підтримувати думку про те, що головне хотів сказати автор, оскільки від цього залежатиме, які мовні особливості, яку інтонацію треба буде використати, щоб передати зміст тексту відповідно до задуму автора.

4) Змістовий аналіз тексту. Цей етап передбачав відповіді учнів на запитання вчителя. Оскільки для переказів у 2 класі ми пропонували текстирозповіді, то запитання були спрямовані на розкриття причиново-наслідкових зв'язків між подіями, вчинками, про які йдеться.

5) Мовний аналіз. Цей етап роботи над переказом дуже важливий. Його мета – зосередити увагу школярів на лексичних засобах, на мотивованому їх використанні в тексті, на необхідності співвідносити вибір лексичних засобів з художнім задумом висловлювання, мовленнєвої ситуації. *Головним недоліком мовного аналізу є відсутність роботи над збагаченням словникового запасу учнів.* У практиці роботи вчителів початкових класів вона зводиться до пояснення незнайомих слів. Проте діти не можуть одразу назвати всі незрозумілі слова, осмислити відтінки їх значення у мовленні. Оскільки передача смислового змісту передбачає порівняно довільне мовне оформлення, ми намагалися збагачувати словниковий запас учнів не тільки тими словами, які відібрані з лексики тексту для переказу, а й іншими, що входять в дану тематичну групу. Засвоєння їх дало можливість учням вільно користуватися лексикою під час мовного оформлення тексту.

6) Структурний аналіз. Даний етап роботи над переказом передбачає виділення зачину, основної частини, кінцівки тексту, встановлення засобів зв'язку між цими частинами. Якщо є абзаци, учні їх називали, визначали тему кожного з них. На основі мікротем складався план переказу. При цьому ми виходили з того, що самостійним вважався переказ, який спирається не на запитання, а на цілісне сприймання тексту, його композицію.

7) Переказ тексту. Цю частину уроку вчитель планував залежно від того, як діти мали переказати текст: детально, стисло, вибірково, творчо. Чи читати ще раз текст перед переказом, вирішував вчитель, орієнтуючись на лінгвістичну і загальну підготовку учнів.

Для того, щоб процес складання переказу не перетворився на одноманітне і нудне заняття і щоб ним охопити якомога більше учнів, ми в деталях продумували *форми роботи*.

Серед них були:

-- переказ тексту одним учнем з наступним колективним обговорення: як можна сказати краще? Після цього інший переказував текст за планом.

Підготовчу роботу проводимо у три етапи:

1 усвідомлення тексту;

2 змістово-композиційний аналіз;

3 виконання різних видів завдань, що сприяли підвищенню грамотності та розвитку мовлення.

Проілюструємо наведені положення **прикладом роботи над переказами**.

Покинуте кошеня Хтось виніс з хати маленьке сіре кошенятко й пустив на дорогу. Настав вечір. Зайшло сонце. Страшно стало кошеняті. Притулилось воно до куща та сидить - тремтить. Ніхто його не пожаліє. Поверталася зі школи маленька Наталочка. Чує – нявчить кошеня. Вона не сказала ні слова, а взяла кошеня й понесла додому. Пригорнулось кошенятко до дівчинки. Замуркотіло. Раде - радісіньке.

Запитання та завдання:

1. Про що розповідається в тексті? Як почувало себе кошеня? Хто побачив кошеня? Що зробила Наталочка? Що б ти зробив у такій ситуації? Як би ти вчинив, коли б батьки не дозволили взяти кошенятко додому? Чи живуть у вас удома тварини? Хто їх доглядає?

2. Доберіть свій заголовок до тексту.

Назвіть слова, які передають дії кошеняти (притулилось, сидить, тремтить, нявчить, пригорнулось, замуркотіло).

Знайдіть речення у якому йдеться про те, як вчинила Наталочка, побачивши кошеня.

Чи можна стверджувати, що дівчинка добра душею, адже в тексті непрямо це сказано? Назвіть слова, які замінюють іменники в тексті (кошенятко, воно, його; Наталочка, вона, дівчинка).

Детально перекажіть текст за планом: 1. Покинуте кошеня. 2. Наталочка бере кошенятко додому. 3. Кошеня раде-радісіньке. Дуб Але дуб не загинув. Через рік зазеленіли молоді пагони, де обгоріли гілки. Укрився старий дуб кучерявим листям. А верхівка була суха. Летіли з теплого краю лелеки. Бачать - сухе верховіття. Сіли на нього й змостили там гніздо. Зрадів сухий дуб. Тепер він не самотній. Налетіла гроза. Вдарила вогняна стріла в стовбур дуба. Затремтіли гілки. Загорілось верховіття. Див дощ, а буд горів - аж палахкотів... Обгоріла його верхівка.

Запитання та завдання:

1. Чи дотримана послідовність дій у тексті? Який абзац має бути першим, а який останнім? Що відбулося під час грози? Чи загинув дуб? Хто побачив суху верхівку дерева? Що зробили лелеки? Чому зрадів дуб? Знайдіть у тексті слова-синоніми (горів, палахкотів; верхівка, верховіття). Як у тексті названо блискавку? (вогняна стріла). У прямому чи переносному значенні вжито дієслово в реченні «Зрадів сухий дуб...»? Поміркуйте, чому дуб змальовано як істоту? Поясніть значення слова самотній. Що ти можеш зробити, щоб твоя бабуся чи дідусь не почувалися самотніми?

2. Який це текст: розповідь, опис, міркування? Виділіть основні події, про які розповідається в тексті. Знайдіть ту частину, в якій описується дуб після удару блискавки. Виберіть слова з тексту, що входять до тематичної групи «дерево».

3. Детально перекажіть текст за планом: 1. Гроза. 2. Вогняна стріла. 3. Дуб не загинув. 4. Лелеки влаштували гніздо на верховітті. Результатом проведення детального переказу стало вироблення у молодших школярів умінь переказувати текст за запитаннями, за планом, з використанням сюжетних ілюстрацій, а вибіркового – переказувати текст за допомогою запитань, ілюстративного матеріалу.

Отже, найлегшим для учнів молодшого шкільного віку є вибірковий переказ, а найбільші труднощі викликає творчий переказ, тому що діти часто намагаються замінити особу оповідача.

5. Прийоми навчання усним і письмовим переказам

Розвиток мовлення є одним із основних завдань сучасного уроку. Найголовніше в роботі над розвитком мовлення – навчити дітей докладно і вибірково викладати (переказувати) тексти різних типів і стилів мовлення, а також створювати в усній і писемній формі зв'язні висловлювання, різні за стилем, композицією і типом мовлення (розповідь, опис, роздум), писати лист, оголошення, замітку-інформацію, заяву. Щоб удосконалювати мовленнєву діяльність учнів, необхідно насамперед вмотивувати і спонукати дітей до неї. Це означає не просто нав'язувати виконання якоїсь мовленнєвої вправи (наговорити на задану тему), а, залучивши учня у відповідну діяльність, гарантувати мотив.

Процес створення будь-якого висловлювання проходить такі етапи: мотив, відчуття мовленнєвого завдання, внутрішня програма мовленнєвої дії і її реалізація, планування висловлювання в конкретній формі і створення його в словесній. Все, що ми говоримо, ми говоримо з якоюсь метою і для чогось (мотив). Для забезпечення успішного розвитку мовленнєвої діяльності важливо ставити перед учнями точно визначену мету виконання вправи. Будь-яке висловлення у звичайному житті ми будемо прилаштовуватись до особливостей ситуації спілкування, до завдання мовлення. Про одне і те ж у різних випадках життя ми говоримо по-різному. В умінні швидко перебудовуватися, враховуючи зміну умов спілкування, і полягає творчий характер мовленнєвої діяльності. Вільне володіння мовленням передбачає таку рису творчої діяльності, як самостійний перенос умінь і навичок на нову ситуацію. Розвиток комунікативних навичок учнів забезпечують вправи й завдання на формування вмінь уважно й вдумливо слухати, відтворювати та аналізувати почуте, говорити доречно, чітко, переконливо; комунікативно виправдано користуватися мовними засобами, характерними для різних типів, стилів і жанрів мовлення під час створення усних і письмових висловлювань. Уміння учнів викладати свої думки в писемній формі у значній мірі залежить від того, наскільки вони уміють робити це усно. Проте лише усні вправи, якщо вони не закріплені писемними, не забезпечують міцних знань і навичок з мовлення. Тому система письмових робіт з розвитку мовлення охоплює і систему усних вправ, закріплює їх результати і сприяє подальшому піднесенню мовної культури учня .

Для опрацювання системи робіт з розвитку мовлення необхідно визначити: основні типи і види робіт та розташування їх в порядку наростання труднощів; наступність, послідовність, перспективність та повторюваність окремих із них і співвідношення між ними в процесі їх виконання; орієнтовну тематику. Програмою передбачені усні і письмові перекази. *В основі покладена не ідея почергового проведення тих чи інших переказів, а формування певних умінь, які забезпечують високу якість самостійно складеного тексту:* уміння говорити і писати на задану тему, осмислювати її межі; підпорядковувати висловлювання основній думці; збирати і систематизувати матеріал до майбутнього тексту; уміння будувати його у певному типі мовлення, в тому чи іншому жанрі та інше. Звичайно, формування в учнів цих умінь вчитель здійснює поступово. *Спочатку навчаємо осмислювати тему і її межі, потім – визначати основну думку, підпорядковувати їй текст і, нарешті, добирати матеріал,*

систематизувати його за планом, писати твір у певній композиційній формі. Одночасно проводиться робота над виробленням умінь правильно, точно, образно і переконливо висловлювати свої думки усно та на письмі. Виробляти ці уміння слід поступово, дотримуючись принципу наступності, при переході від одного до другого і починати з тих видів робіт, які вимагають мінімальних умінь і навичок.

Серед занять, які сприятимуть розвитку цих видів мовлення, чільне місце в шкільній практиці належить **усному переказу**. Формування навичок усного переказу починається з **1 класу** ще у добукарний період. У процесі роботи над переказом учні оволодівають **«контекстовими» уміннями**, а саме: вчаться висловлюватись на тему, підпорядковуючи висловлювання основній думці вихідного тексту, відбираючи матеріал, визначаючи в ньому головне і другорядне, використовувати відібраний матеріал у потрібному порядку. Вчителю слід пам'ятати, що дитина «розуміє в оточуючому світі більше, аніж може передати словами» (М. І. Жинкін). Прагнучи передати текст буквально, учень не може виділити в тексті основну думку і донести це головне до слухача.

Отже, вчителю треба весь час підтримувати думку про те, що головне хотів сказати автор. Від цього залежатиме, які мовні засоби, яку інтонацію треба буде використати, щоб передати зміст тексту відповідно до задуму автора. Мовленнєва діяльність учнів початкових класів набуває творчого забарвлення за умов розвиненості гнучкого, асоціативного мислення, уміння переборювати стереотипи та знаходити спільне у протилежних речах, уміння оригінально поєднувати слова тощо. Необхідний розвивальний потенціал містять завдання асоціативного характеру, вправи на протиставлення. Поточну перевірку сформованості монологічного мовлення (переказ, твір) організовують як **усно (1-4 класи)**, так і **письмово (3-4 класи)** залежно від мети і завдань уроку.

Уміння усно переказувати текст перевіряють на матеріалі текстів розповідного характеру: у 1 класі пропонуються тексти букварного типу; у 2 класі – **тексти обсягом 40-50 слів**.

Уміння усно та письмово переказувати текст перевіряють на матеріалі текстів розповідного характеру: у 3 класі **обсягом 50-70 слів**; у 4 класах – **тексти обсягом 70-90 слів**. У 1 класі учням пропонується скласти усний твір-розповідь за малюнком, серією малюнків, життєвою ситуацією тощо (**3-4 речення**). У 2 класі – усний твір-розповідь про побачене, почуте, прочитане чи пережите у власному житті (4-5 речень). У 3-4 класах – усний та письмовий твір на задану тему, за власними спостереженнями, життєвою ситуацією, картиною, прочитаним твором, переглянутою передачею (5-6 речень – 3 клас, 6-7 речень – 4 клас).

Перевірка сформованості писемного монологічного мовлення (письмовий переказ, твір) в процесі поточного контролю в 3-4 класах має діагностичний характер. Вона проходить під керівництвом учителя з використанням малюнків, плану, опорних слів тощо. За письмовий переказ у робочий зошит ставлять дві оцінки – за зміст і грамотність. Якщо учитель приймає рішення фіксувати поточну оцінку за письмовий переказ у журналі, то ставиться оцінка тільки за зміст.

Вимоги до оцінювання грамотності письмового переказу такі самі, як до оцінювання диктанту. При визначенні оцінки за грамотність враховуються лише допущені помилки на вивчені правила. Під час вивчення розділу учні ознайомлюються в практичному плані з найголовнішими ознаками тексту:

1) тематична єдність,

- 2) основна думка,
- 3) заголовок,
- 4) зв'язність та основні засоби міжфразового зв'язку,
- 5) структура і типи текстів.

Необхідно привчати учнів стежити за розвитком думки під час слухання або читання, помічати в тексті найважливіші слова для висловлювання думки, осмислено членувати тексти на складові частини, визначати думку тексту. Потрібно починати вчити дітей складати план до тих текстів, які легко поділяються на композиційно завершені частини. Головне завдання полягає в тому, щоб діти могли поділити текст на частини і підібрати заголовки до цих частин.

На першому етапі, коли навчаємо дітей складати план, добре виправдовує себе робота з малюнками, так званий малюнковий план. Є кілька видів роботи з малюнковим планом: 1) учитель показує ілюстрації і пропонує розмістити їх в порядку такому як побудовано твір; 2) учитель показує декілька ілюстрацій і пропонує дітям прочитати ті частини тексту, які відповідають за змістом поданим ілюстраціям. Тут можна використати малюнки, які є до творів у підручниках; 3) передати у малюнках (власних) частини тексту. Щоб обмежити кількість малюнків наперед встановлюємо кількість частин, підбираємо пункти плану.

Вимоги до плану: 1) усі його пункти повинні передавати логіку подій; 2) мають бути спрямовані на розкриття головної думки. У плані можуть бути питальні і розповідні речення, пункт плану може складатися з підмета і присудка, речення з тексту, або частини цих речень.

Методика проведення підготовчої бесіди до сприймання тексту.

Проведення підготовчої роботи до сприйняття тексту зумовлюється рядом причин. Діти не зрозуміють змісту твору, якщо їм не відомі історичні обставини, в яких відбувалися описувані події. Зміст тексту не дійде до свідомості учнів і через нерозуміння слів, що трапляються в ході опису відповідних подій. Це можуть бути історизми, архаїзми, наукові терміни, рідковживані фразеологічні звороти тощо. Щоб готувати учнів до усвідомлення тексту, можна застосовувати різні види роботи, в тому числі розповідь учителя, бесіду, вільне висловлювання учнів з приводу розглядуваної теми на основі власного досвіду, спогади про бачене в музеї, під час екскурсії на ферму, фабрику, лінгвістичні ігри. Розповідь учителя необхідна тоді, коли у дітей немає знань, які б дозволили їм зрозуміти прочитане. Найчастіше учительське слово потрібне, якщо оповідь у тексті пов'язана з історичними подіями. Це поживить розмову, викличе зацікавленість до теми. Водночас слід скористатися можливістю провести словникову роботу. Бесіду іноді доцільно поєднувати з розповіддю.

У ході роботи над текстом з метою **усвідомлення його змісту** учням можна запропонувати такі завдання:

1. Знайди, прочитай частину тексту, де автор передає своє ставлення до зображуваного.
2. Прочитай і перебудуй деформований план відповідно до тексту.
3. Прочитай текст і розмісти готові заголовки до поділеного на частини тексту.
4. Прочитай і добери уривки з тексту до ілюстрацій.
5. Прочитай частину тексту і подумай, про яку рису характеру персонажа говориться в ній.

6. Прочитай і добери до кожної частини оповідання прислів'я.
7. Ознайомся з текстами і подумай, чим вони схожі між собою.

Розуміння прочитаного є основною характеристикою читання. Воно залежить від багатьох факторів: розуміння слова, речення, цілого тексту.

Особливу увагу слід приділяти вправам на усвідомлення змісту речення. Для цього відібрати окремі речення, або вилучені з тексту, що читається. Ось деякі з подібних видів роботи:

1. Однакові чи різні за змістом? Скласти три речення так, щоб два з них мали однаковий зміст, висловлений за допомогою різних мовних засобів. Третє речення повинно відрізнитися від інших за змістом. Наприклад, за оповіданням В. Сухомлинського «Дуб під вікном»:
  - а) Лісник побудував хату і посадив поруч дуба.
  - б) Лісник побудував хату поруч з молодим дубом.
  - в) Лісник побудував хату, а поруч посадив дуба.
2.
  - а) Дуб розрісся так, що стукав гіллям у вікно.
  - б) Дуб розрісся так, що заступив вікно.
  - в) Дуб розрісся так, що затінив гіллям вікно.
3.
  - а) Зрубайте дуба, дідусю, бо темно в кімнаті.
  - б) Зрубайте дуба, дідусю, тому, що темно в кімнаті.
  - в) Зрубайте дуба, дідусю, адже темно в кімнаті.
4.
  - а) Щоб зберегти дуба, дідусь вирішив перенести хату на нове місце.
  - б) Обереігаючи дуба, дідусь вирішив перенести хату на нове місце.
  - в) Щоб зберегти дуба, дідусь вирішив трохи перебудувати хату.

«Скласти речення». Кілька речень поділено навпіл і подано в довільному порядку. Мовчки прочитайте і з'єднайте ці частини. Наприклад: Що деякі птахи вилуплюються взимку; Адже не всі знають. Але нічого не боїться; можна всього навчитися. Завдання такого типу дуже потрібні, бо вони привчають дітей розмірковувати над змістом того, що читають, розуміти логічні зв'язки між частинами речення.

«Доповни речення». Для завдання потрібно добирати такий матеріал, який би допоміг учневі усвідомити побудову та розвиток висловлювання. Розвиваючи у дітей навички передбачувати наступний елемент тексту учням пропонуються такі вправи: Літня ніч була...(темною, довгою, місячною, короткою). Сашко дуже поспішав, він біг так ...(швидко, легко, красиво, задушевно). Всі ці вправи направлені на вдосконалення вміння, яке є важливою складовою частиною загального розуміння цілого тексту.

Працюючи над текстом, необхідно добирати такі завдання, у яких передусім використано: а) метод виконання повної дії як засіб перевірки прочитаного; б) вибір правильного формулювання, правильної відповіді серед кількох запропонованих учителем; в) читання і осмислення аналізу тексту за допомогою певних умовних позначень тощо.

Працюючи над розумінням тексту, необхідно добирати завдання кількох рівнів: (Хто? Що? Де? Коли? І так далі).

Для досягнення цієї мети слід використовувати такі види роботи:

1. «Склади текст» Текст розділяється на частини, кожна з яких дається на окремій картці. Прочитай текст мовчки, визнач порядок фрагментів, пронумеруй картки. Прочитай текст вголос. Вони з білими пелюстками та жовтуватими серединками. На луках ростуть ромашки лікарські. Квіточки розміщені на тоненьких гнучких стеблах.

2. «Дай назву» Вибери влучний заголовок: Ромашка. Ромашки лікарські. Квіти на луках.

3. «Знайди вказану частину». Прочитай текст. Знайди і підкресли речення у якому розповідається про те кому і за що був вдячний пастух. У лузі паслося стадо кіз. Пастух втомився й заснув. Вовк підкрався та й схопив одну козу. У пастуха був собака-вівчарка. Він наздогнав вовка і відбив козу. Пастух був вдячний вірному другові.

4. «Постав запитання». Учневі пропонується самостійно прочитати текст, який попередньо розділений на частини і поставити запитання до кожної частини.

5. «Згадайся що далі?». Вправа спрямована на розвиток важливого читацького вміння – передбачати розвиток думки у тексті. Ласунка Мурка була дивною кішкою. Вона любила солодкий мед. Одного разу Мурка грілась на сонечку. Тут вона почула знайомий запах. Кішка відкрила зелені очі й вирушила до заповітної мети... (другу частину тексту пропонується прочитати після дитячих висловлювань). Перед вуликом ласунка встала на задні лапки. Сунула мордочку у вулик. І раптом пролунало кошаче скімлення. Мурка кинулась у кущі і більше ніколи не лізла у вулик.

6. «Переглянь, зрозумій». Це завдання формує вміння вловлювати суть тексту, вирізняти її серед другорядних елементів змісту. У тексті підкреслені ключові слова. Учень читає тільки підкреслене, а інші намагаються згадатися, про що говориться у творі. Коли кілька школярів висловлять свої припущення, твір читається повністю, робиться висновок про правильність припущень, зроблених на основі окремих слів із тексту. При визначенні головної думки твору варто пропонувати учням три-чотири формулювання головної думки, а одне з яких правильне. Діти вибирають потрібне формулювання, пояснюють свій вибір, підтверджують уривками з тексту. Необхідно аналізувати на уроці ті твори, що читаються в класі. Треба, щоб звучало на уроці зв'язне висловлювання вчителя, як зразок правильного, літературного мовлення, а учні будуть наслідувати його. Засвоєні за зразком засоби мовлення стають інструментом творчої діяльності школяра в мовленні, діалозі, розповіді, творі.

У розвитку мовлення різноманітні види переказів служать підвищенню мовленнєвої культури учнів, ускладненню синтаксичного ладу мовлення, зростанню самостійності школярів у побудові текстів.